

Вербалізація концепту «смерть» у стислому сучасному німецькому оповіданні

У цій статті розглянуто мовну вербалізацію концепту «смерть» у відносно новому жанрі німецької літератури – стислому оповіданні. Цей концепт є одним з універсальних у мовній картині світу багатьох народів. Його сприйняття та осмислення в німецькій культурі характеризується поліфонічністю. У текстах оповідань концепт виражається і імпліцитно, і експліцитно. Ядро концепту утворює ряд синонімічних лексичних одиниць: «der Tod», «sterben», «tot», «Mord», «Krieg». На периферії концепту «смерть» у стислому німецькому оповіданні розміщені лексеми «die Einsamkeit», «die Leere» і «die Ruine» тощо. Концепт вербалізується не лише на лексичному, а й на синтаксичному рівні за рахунок трикрапки та деструктивного ситаксису.

Ключові слова: концепт, лексема, асоціат, ядро концепту, периферія концепту, авторська інтенція, деструктивний синтаксис.

Постановка наукової проблеми та її значення. Об'єктом аналізу в цій статті є мовна вербалізація концепту «смерть» у сучасному німецькому стислому оповіданні. **Актуальність** роботи зумовлена насамперед неослабним інтересом дослідників до вивчення різноманітних зв'язків мови, мислення й духовної культури, а також механізмів концептуалізації та категоризації дійсності в різних мовах.

Незважаючи на численні дослідження присвячені цьому феномену, вербалізація концепту у відносно новому жанрі німецької літератури – стислому оповіданні – раніше не розглядалася, що дає підставу говорити про необхідність комплексного дослідження парадигматичних і синтагматичних реалізацій цього концепту, що і є метою цієї статті.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Термін «концепт» сьогодні знаходить широке застосування в різних сферах лінгвістичної науки. Він має безліч трактувань. С. А. Аскольдов під концептом розуміє деякі підстановки значень, приховані в тексті «заступники» безлічі предметів, що полегшують спілкування й тісно пов'язані з людиною і її національним, культурним, професійним, віковим та іншим досвідом [1, с. 269]. Н. Ю. Шведова детермінує концепт як «змістовний бік словесного знака (значення – одне або певний комплекс найближче пов'язаних значень), за яким стоїть поняття (тобто ідея, що фіксує істотні «мислимі» властивості реалій і явищ, а також відносини між ними), що належить розумовій, духовній або життєво важливій матеріальній сфері існування людини, вироблений і закріплений суспільним досвідом народу» [2, с. 603]. Г. Г. Слишкін і В. І. Карасик розуміють концепт як «багатомірну ментальну одиницю з домінуючим ціннісним елементом» [3, с. 75]. Ю. С. Степанов так визначає концепт: «концепт – це ніби згусток культури у свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини. І, з іншого боку, концепт – це те, за допомогою чого людина сама входить у культуру, а в деяких випадках і впливає на неї» [4, с. 40].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Важливо підкреслити культурну зумовленість концепту, адже він народжується в конкретній, соціально-історичній ситуації, у конкретній етнічній спільності на певному етапі її розвитку. Культура народу вербалізується в мові, мова акумулює «ключові концепти культури», передаючи їх у знаковому втіленні – у словах. Вивчення концептів – «згустків національно-культурних змістів», «осередків культури» [4, с. 20] – сприяє виявленню особливостей мовної картини світу носіїв лінгвокультури. Тобто у концепті утримуються будь-які ознаки: істотні, міфологічні (вірування ненаукового характеру), культурологічні (сформовані в цій культурі, що частіше зв'язані зі сферою повсякденних представлень), релігійні, зорові образи, відбиті у свідомості.

У мові концепт репрезентується готовими лексемами й фразеосполученнями зі складу лексико-фразеологічної системи мови; вільними словосполученнями; структурними та позиційними схемами речень, що несуть типові речення (синтаксичні концепти); текстами й сукупностями текстів (при необхідності експлікації або обговорення змісту складних, абстрактних або індивідуально-авторських концептів).

Феномен смерті завжди був проблемою для людини, культури й філософії. Він зостається актуальним і в сучасному світі. Смерть є одним із самих популярних елементів масової культури.

Отримують широке розповсюдження теми, пов'язані з миттю вмирання, із можливістю життя після смерті тощо. Адже смерть – невід'ємна частина життя і окремої людини, і суспільства. При цьому її сприйняття й осмислення у світовій культурі завжди характеризувалося поліфонічністю.

Під смертю розуміють неминуче й природне припинення життєдіяльності організму та, внаслідок цього, – загибель індивідуума як відособленої живої системи [5, с. 430]. Для людини смерть виступає не лише природним феноменом, а й соціально значимим явищем, що входить до складу комплексного контексту суспільних стосунків. Будь-яка зі світових релігій ґрунтується на постулаті про вічне життя, відображаючи загальне концептуальне уявлення людей про своє існування. Концепт смерті у всіх культурах – один із головних у концептосфері і національній свідомості її носіїв. У цьому сенсі німецька культура не є винятком.

Незрозуміла природа смерті відкриває широкий простір для індивідуальної та колективної уяви. Візьмемо, наприклад, лише деякі з образів, що існують у західній культурі: смерть представляється «старою з косою», «невблаганним пожирачем», «жахливим вершником», «безглуздою машиною», «невблаганним месником», «зухвалим обманщиком», «палким коханим», «солодкою утішницею», «великим зрівнювачем». Емоції, викликані цими образами, охоплюють широкий діапазон почуттів – від глибокого жаху до екстазу та екстазу.

Словникова дефініція німецького слова «Der Tod» розкриває поняття з погляду фізіології: *«Der Tod ist der endgültige Verlust der für ein Lebewesen typischen und wesentlichen Lebensfunktionen (siehe Lebewesen). Der Übergang vom Leben zum Tod wird Sterben genannt»* [6]. – «Смерть – це остаточна втрата характерних для життя основних життєвих функцій (див. “життя”). Перехід від життя до смерті називається вмирання».

Але концепт «смерть» у текстах стислих оповідань виражається і імпліцитно, і експліцитно. Імпліцитне вираження когнітем заторкує всі мовні рівні.

На основі виявлених експліцитних засобів можна визначити лексичні одиниці, що переходять з однієї когнітеми в іншу. Головні лексеми, що вербалізують концепт «смерті» в стислому німецькому оповіданні, – це «der Tod» – смерть, «sterben» – вмирати, «tot» – мертвий. Ситуативними лексемами часто виступають також «Mord», «Krieg» (різні види зброї) тощо. Семантичний взаємозв'язок експліцитних одиниць із концептом «смерть» виявляється в контексті.

Найчастіше в сучасних стислих оповіданнях концепт «Tod / Смерть» вербалізується за допомогою однокореневих слів зі спільним коренем -tod-:

«Aber was spielt ein Töter mehr oder weniger für einen Rolle in diesem Ausverkauf von Menschenleben!» [7, с. 33] – «Але яку роль грає вбивця в цьому розпродажі людського життя!»

У цьому прикладі бачимо вербалізацію концепту через уживання лексеми «Toter», що безпосередньо стосується відношення до поняття смерті, спричиненої діями іншої особи. Узагалі слід зазначити, що концепт «Tod / Смерть» представлений у сучасній малій німецькій прозі з погляду саме вбивства, а не смерті як природного закінчення життєвого шляху.

На лінгвістичному рівні образ смерті найчастіше вводиться за допомогою конкретизації ситуації смерті через слова, які співвідносяться із загибеллю людей, що відбулася насильницьким шляхом. Зокрема, використовуються такі лексеми: «das Blut», «der Mord», «die Wunde», «schießen», «die Maschinenpistole», «der Schmerz» та інші.

«Den ganzen Tag hatte er in seiner Funkbude gesessen, Meldungen angenommen und weitergeben, immer begleitet vom graßlichen Geschnatter der Maschinenpistolen, die draußen, am Rande der Stadt ihre Geschosse in den fahlen Tag gurgelten; immer wieder dieses wie ein Lachen aufkreischende Schreien einer neuen Garbe, und wissen müssen, daß jede einzelne Perle aus dieser rasselnden Katte ein vernichtetes oder angeschlagenes Menschenleben bedeutet, einen Körper, der sich im Staube waltend einen Abhang hinunterkollerte!» [8, с. 10] – «Весь день він просидів у своїй радіокімнаті, приймаючи й передаючи повідомлення, у безперервному супроводі огидного тютотання автоматів, які на вулиці, на околиці міста клекотіли своїми патронами в цей похмурий день; знову та знову подібно до реготу вищала нова автоматна черга, і потрібно відзначити, що кожна окрема перлина із цього дзвінкого намиста означає знищене або розбите людське життя, тіло, що скотилося сторчкака вниз по схилу прямо в пил!»

У цьому уривку ми бачимо цілий ряд слів, семантично пов'язаних зі зброєю, а отже, й зі смертю: «Maschinenpistolen», «Geschosse», «Garbe». Такі вербалізації концепту «Tod / Смерть» характерні для

літератури післявоєнного періоду, коли всі події того жахливого часу стояли перед очима. Отже, у межах кожної когнітеми є одне або декілька основних мовних засобів, які найповніше розкривають її мовну й значеннєву своєрідність. Крім цих основних засобів у кожній когнітемі існують ще додаткові засоби, що є допоміжними стосовно основних і завершальними для формування цілісної семантичної картини кожної когнітеми.

На периферії концепту «смерть» у стислому німецькому оповіданні розміщені лексеми «die Einsamkeit / Самотність», «die Leere / Порожнеча» і «die Ruine / Руїни». Вони вербалізуються в концепті, як правило, через опис ситуацій, а також за допомогою передачі почуттів героя.

Наприклад, одним із таких описів починається оповідання Генріха Белля «Botschaft»:

«Kennen Sie jene Drecknester, wo man sich vergebens fragt, warum die Eisenbahn dort eine Station errichtet hat; wo die Unendlichkeit über ein paar schmutzigen Hausern und einer halbverfallenen Fabrik erstarrt scheint; ringsum Felder, die zur ewigen Unfruchtbarkeit verdammt sind; wo man mit einem Male spürt, dass sie trostlos sind, weil kein Baum und nicht einmal ein Kirchturm zu sehen ist?» [8, с. 5] – «*Чи знаєте Ви такі глухі місця, де марно задаєшся питанням, чому залізничну станцію зробили тут; де нескінченність, здається, застигла в декількох брудних будинках і наполовину зруйнованій фабриці; всюди поля, приречені на вічне безпліддя; де відразу відчуваєш, що вони безнадійні, тому що немає жодного дерева і жодної дзвіниці?»*

Цей уривок наочно ілюструє, як автор розкриває поняття порожнечі, безнадійності і приреченості. Такі слова, як «Unfruchtbarkeit», «Drecknester», «halbverfallen», «trostlos», ніби нагнітають сум, почуття безвихідності, порожнечі, а слова із заперечною семантикою «kein» та «nicht» додають песимізму та негативу до загальної картини, що мимоволі наштовхує на думки про смерть, самотність і порожнечу.

Ще на один уривок, який ілюструє аналогічні поняття, ми натрапляємо в оповіданні «Todesursache: Hakennase»:

«Das Städtchen war völlig ausgestorben. Eine seltsame Spannung lag in der Luft; nicht nur die Angst derer, die in ihren Verstecken hockten, nicht nur die Peitsche des Todes schwebte über der Stadt. In dieser Schweigsamkeit, die die Straßen füllte wie ein fader grauer Staub, lag etwas Höhnisches, so als grinse ein Teufel dem anderen zu» [8, с. 12]. – «*Містечко цілком вимерло. Дивне напруження повисло в повітрі; і не лише страх перед цим напруженням, що забився в кут у спробах сховатися, і не лише бич смерті ширяв над містом. У цій мовчазності, що наповнювала вулиці подібно до смутного сірого пилу, причаїлося щось глузливе, немовби це сам диявол посміхався».*

У наведеному епізоді видно, як тісно в стислих оповіданнях повосенного часу пов'язані смерть і порожнеча. Одне обов'язково спричиняє інше. Проаналізувавши навіть одне слово **«austerben»**, можна побачити, що корінь слова -sterb- є основою для лексем, які несуть значення смерті, загибелі. Але переносне значення слова ближче до концепту порожнечі, спустошеності, у деяких випадках навіть самотності.

Окрім семантичної вербалізації концепту, існує також синтаксична. У випадку концепту «Tod / Смерть» синтаксичною вербалізацією є три крапки, що символізують немовби незакінченість або небажання вербалізувати думки про кінець життя, про смерть. У певних випадках три крапки також можуть означати порожнечу як приклад того, що залишається на душі після смерті близьких чи просто знайомих людей.

«...und als sie hochstiegen, wußten wir plötzlich, daß wir nie mehr wiederkommen würden, nie mehr...» [8, с. 74] – «*...і коли вони піднялися, ми раптом зрозуміли, що ми ніколи більше не повернемося, ніколи...»*

У цьому випадку три крапки ніби замінюють причину, чому герої не повернуться. Кожен читач розуміє, що цією причиною буде смерть, але незакінчене речення начебто звільняє від необхідності вимовляти ці слова. Також лейтмотивне слово «ніколи» є символічним та може означати закінчення певного періоду або дії, у цьому випадку мається на увазі закінчення життя.

У певних випадках вимовляти це й необов'язково, тому що три крапки завершують такий детальний опис останніх хвилин життя, що фіксувати сам факт смерті вже немає потреби.

«...dann sank er so heftig zurück, dass sein Kopf mit einem dumpfen Schlag auf das Ledersofa fiel, und sein Gesicht sah nun schmal aus und alt, erschreckend gelb, wie er so regungslos dalag, die Hände zum Greifen gespreizt...» [8, с. 95] – «*...потім він так різко опустився, що його голова з глухим уда-*

ром упала на шкіряний диван, а його обличчя виглядало худим та старим, лякаючи жовтизною, коли він так неперушно лежав, розчепіривши руки, для захвату...»

Цей уривок ніби сам навіює продовження: «для захвату за життя, що вислизас з рук», і вже не виникає будь-яких сумнівів стосовно того, що означають ці три крапки. Вони надають читачеві хоча б маленьку надію на щасливий кінець, але одночасно зрозуміло, що ця надія незабаром помре разом із героєм.

Ще одним ситнаксихним вираженням концепту «смерть» можна вважати так званий деструктивний синтаксис, тобто порушення структури речення, раптові еліпси, граматичний паралелізм, винос за рамки важливої інформації тощо.

Наприклад, оповідання «Ліхтарі» М. Кашніц закінчується реченням: «*Nach einigen Wochen des Kriegsdienstes wurde er von einem Tiefflieger in die Lunge geschossen und verbrachte die letzten Augenblicke seines Lebens auf dem Pflaster einer russischen Stadtstrasse liegen und durch die Eisenschnörkel altmodischen Laterne in einen fürchterlichen blauen Himmel starrend, friedlich, Helmuth Klein, Helmuth Kanonenfutter, aber gestorben für die Freiheit, weil am Ende alle für eine zukünftige Freiheit sterben*» – «Після декількох тижнів воєнної служби штурмовий літак прострелив йому легені й він провів останні миті свого життя, лежачи на асфальті вулиці в російському місті та дивлячись крізь залізні завитки старомодного ліхтаря в страшенно синє небо, мирно, Хельмут Кляйн, Хельмут, гарматне м'ясо, проте померлий за свободу, оскільки, вешті-решт, усі помирають за майбутню свободу» [9, с. 120].

Заплутане синтаксично речення, обтяжене дієприкметниками й дієприслівниками та парцеляціями, підкреслює безглуздість смерті героя в чужій країні за чужі його ідеали.

Висновок. Отже, різноманітність та багатогранність стислих оповідань дає змогу авторам вербалізувати один із головних ментальних концептів «смерть» різними мовними засобами, що потребують окремого дослідження. Проведений аналіз текстів стислих оповідань дав підставу виявити й описати когнітивну структуру, що свідчить про існування різних способів реалізації концепту, залежно від авторського завдання. Можна зробити висновок, що концепт «Tod / Смерть» достатньо яскраво вербалізується в сучасних стислих німецьких оповіданнях не тільки семантично, а й синтаксично. Зокрема, застосовуються і спільнокореневі слова типу «Tod», «Toter», «tot», і інші асоціати, які за авторською інтенцією стосуються смерті. А синтаксична вербалізація концепту за допомогою трьох крапок несе подвійну функцію, даючи змогу читачеві фантазувати та сподіватись, а також звільняючи автора від необхідності виражати смерть словами. Безглуздість і раптовість смерті підкреслюється деструкцією та заплутаністю синтаксичної конструкції.

Джерела та література

1. Аскольдов С. А. Концепт и слово / С. А. Аскольдов // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста : антология / под ред. В. Н. Нерознака. – М. : Academia, 1997. – С. 267–279.
2. Шведова Н. Ю. Русский язык: избранные работы / Н. Ю. Шведова. – М. : Яз. славян. культуры, 2005. – 639 с. – (Studia Philologica).
3. Карасик В. И. Лингвокультурный концепт как единица исследования / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики : сб. науч. тр. / под ред. И. А. Стернина. – Воронеж : ВГУ, 2001. – С. 75–80.
4. Степанов Ю. С. Константы : слов. рус. культуры / Ю. С. Степанов. – М. : Академ. проект, 2001. – 990 с. – (Summa).
5. Большой толковый социологический словарь. Т. 2 [пер. с англ.] – М. : Вече, 1999. – 528 с.
6. Tod [Electronic resource] // Wikipedia. Die freie Enzyklopädie. – Mode of Access : <http://de.wikipedia.org/wiki/Tod>
7. Vom Nullpunkt zur Wende...: deutschsprachige Literatur nach 1945 : ein Lesebuch für die Sekundarstufe / ed. Hannes Krauss, Andreas Erb – Essen : Klartext, 1999. – 289 S.
8. Böll H. Der Geschmack des Brotes. Erzählungen / Heinrich Böll. – Berlin und Weimar : Aufbau-Verlag, 1990. – 320 S.
9. Erzählte Zeit, 50 deutsche Kurtgeschichten der Gegenwart / Manfred Durzak. – Stuttgart : Philipp Reclam, 1980. – 520 S.

Волошук Виктория. Вербалізація концепта «смерть» в концентрованому сучасному німецькому розповіді. В даній статті аналізується мовна вербалізація концепта «смерть» в відносно новому жанрі німецької літератури – концентрованому розповіді. Концепт «смерть» являється одним із універсаль-

них концептів в мовній картині світу багатьох народів. Їх сприйняття і осмислення в німецькій культурі завжди характеризувалося поліфонічністю. В текстах оповідей він виражається як імпліцитно, так і експліцитно. Ядро концепта образує ряд синонімічних лексических одиниць: «der Tod», «sterben», «tot», «Mord», «Krieg». На периферії концепта «смерть», в концентрованому німецькому оповіданні знаходяться лексеми «die Einsamkeit», «die Leere», «die Ruine» і інші асоціати, які, за наміром автора, мають стосунки до смерті. Концепт вербалізується не тільки на лексическому, а й на синтаксическому рівні за рахунок трітєччя, яке символізує незавершеність і залишену порожнечу руйнівного синтаксису для вираження безпорадності і невідворотності.

Ключевые слова: концепт, лексема, асоціат, ядро концепта, периферія концепта, авторська інтенція, руйнівний синтаксис.

Voloshuk Viktoriya. Verbalization of the Concept «Death» in German Modern Short-Short Story. This article analyzes the language verbalization of the concept «death» in a relatively new genre of German literature short-short story. The concept «death» is one of universal concepts in language picture of the world of many nations. His perception and understanding of the German culture always has been characterized by polyphonic. The texts of the stories express it implicitly and explicitly. The core of the concept is a line of synonymous lexical units: «der Tod», «sterben» «tot», «Mord», «Krieg». In the concept's periphery in German short-short story are the lexemes «die Einsamkeit», «die Leere», «die Ruine» and other associates, which relate to death by the the author's intention. The concept is verbalized not only on the lexical but also on the syntactical level by ellipsis, which symbolizes the incompleteness and the emptiness left and destructive syntax to express powerlessness and inevitability.

Key words: concept, lexeme, associat, core of the concepts, periphery of the concept, author's intension, destructive syntax.

Стаття надійшла до редакції
06.03.2013 р.

УДК 811.111

Юлія Горицька

Засоби вираження вторинної мовної особистості в англomовному художньому дискурсі

У статті проаналізовано підходи щодо вивчення і сучасний стан дослідження категорії *мовна особистість* і *вторинна мовна особистість*. Наведено дефініцію категорії *вторинна мовна особистість* та обґрунтовано вибір британської письменниці українського походження Марини Левицької як одного з представників *вторинної мовної особистості*. Охарактеризовано її трьохрівневу структуру та засоби вираження прагматичного, лінгвокогнітивного і вербально-семантичного рівнів на матеріалі англomовного роману «Коротка історія тракторів українською».

Ключові слова: антропоцентризм, мовна особистість, вторинна мовна особистість, структура мовної особистості, структура вторинної мовної особистості, прагматичний рівень, лінгвокогнітивний рівень, вербально-семантичний рівень, білінгв.

Постановка наукової проблеми та її значення. Лінгвістика ХХ–ХХІ ст. має яскраво виражений антропоцентричний вектор. При вивченні художньої літератури багато уваги приділяється авторам (їх походженню, умовам життя, епосу, коли вони жили і творили), оскільки в кожному творі відображається авторське сприйняття світу і себе в ньому. Тому актуальним є дослідження мовної особистості (далі – МО) автора та засобів її вираження в творчості.

Беручи до уваги загальну тенденцію глобалізації, інтернаціоналізації та космополітизму, зростає інтерес до письменників, що володіють двома або й більше мовами (наприклад, Самюель Беккет, Йосиф Бродський, Еліас Канетті, Мілан Кундера, Марина Левицька, Мінає Мідзумура, Володимир Набоков, Салман Рушді), оскільки в їхньому творчому спадку прослідковується взаємопроникнення, своєрідна «дифузія» двох або більше культурних пластів або фонів. Отже, твори письменників-білінгвів – це «мікрокосм», де здійснюється міжкультурна комунікація.